

Lidérces messzi fény

G. Czimmer Anna

Az 1960. évi irodalmi Nobel-díj kitüntetettjének személyében a világ olyan költőt ünnepel, akit nem ismer. Még honfitársai közül is, kikhez anyanyelvükön, franciául szól, kevesen tudják őt követni azokba a szellemi régiókba, amelyekben költészete repdes. Leginkább csak az irodalmi ínyencek szűkebb köre és néhány költőtársa ismerte és kísérte figyelemmel költői és emberi útját. Népszerű nem volt, és nem is lesz soha. Miért? A költői szabadság legmagasabb fokának megvalósítója. Elszakadva mindenkitől, még a saját maga külső látható életétől is, senki véleményével nem törődve, megértés vagy meg nem értés iránt közönyösen, sikerre nem pályázva, anyagi gondoktól érintetlenül, tiszta és legmagasabb ihletből énekel. Nem a külső világ hatásai nyomán támadt reflexióit éneкли meg, hanem önmaga belső világának kivetítését a külvilágra, mint egy soksikú tükörfelületre. Költeményeinek muzsikája mint valamely rejtjeles üzenet kopogtat tudatunk küszöbén. Részleteiben fel nem foghatjuk, még ha minden szavát meg is fejtjük, de az egészből egy nagy és magával ragadó életigénlést érzünk lüktetni.

„Költő, itt az ideje, hogy neved, származásod és fajtád elragozd” — biztatja önmagát a *Száműzetés* ciklus egyik poemájában.

Őróla nem volna szabad „szárazon” írni, hanem csak azokkal a színekkel, ízekkel és túláradó életnedvekkkel, amelyektől költészete duzzad. De ehhez összes műveinek ismerete szükséges és az összes rejtjeles üzenetek megfejtése. Lássuk tehát csak a „száraz” életrajzi adatokat.

Anyakönyvi neve Jean-Marie Alexis Saint-Léger Léger. Született 1887-ben a Kis-Antillák Guadelupe-szigetcsoportjának legkisebb szigetcskéjén, melyet szelek szigetének neveztek el s ahol a francia anya-

országból bevándorolt apja dúsgazdag ültetvényessé lett házassága révén. Színesbőrű szolgák seregétől körülvéve, egzotikus környezetben élte mesébeillő gyermekkorát. Hétéves kori fényképén feltűnik a matrózruhás elegáns fiúcska tágranyílt szeme, egzaltált tekintete. Olyan, mintha a csodák országában nézelődne. És valóban, az ő társadalmi helyzetében nem is volt másként. De ugyanilyen tágranyílt szemmel néz tizenhat éves korában készült képén is, mely a dél-franciaországi Pau városkában mint középiskolás diákot örökíti meg, abban az időben, amikor első versei jelentek meg (*Dicséretetek*). A kerek szemek az élet során fokozatosan összébb és összébb szűkültek, és a meglett korú férfi már csak pillái szűk részén át nézi a világot. Mennyi mindennek kellett történnie „a kis és nagy világban”, míg ezek a tágranyílt, világba csodálkozó szemek össze-szűkültek és e szavakat diktálták: Pilláim részétől a hegyormok vonaláig egygyé válva önmagammal...

A kis- és nagydiák Alexis Léger igen sokféle tanulmányt végzett. Talán a Pireneusok közelségének tudható be, hogy behatóan foglalkozott geológiával, botanikával, zoológiával. Az antik bölcseket, költőket, a Bibliát korán, elmélyedve tanulmányozta. A Bordeaux-i egyetemen jogot, bölcsészetet és irodalomszakot végzett. Orvostudományt is hallgatott. Végül pedig szaktudományának a politikát választotta, és Paul Claudel tanácsára külügyi szolgálatba lépett, közvetlenül az első világháború kitörése előtt. Paul Claudel, Francis Jammes és Valéry Larbaud voltak az első idősebb költőtársak, akik felfigyeltek költészetére, és barátságukkal adták jelét a nagyrabecsülésnek. Diplomáciai szolgálata során öt évig (1916-tól 1921-ig) élt Pekingben, s ezalatt bejárta Kínát, Japánt, Koreát, egy Góbi-sivatagi expedíciót lóháton kísérve, megismerkedett a mongol jurták lakóival. Vitorláshajón a Maláj-szigetek tengerének világát is megismerte. Ázsia elbűvölte és új alkotásra ihlette (*Anabázis*), de míg diplomáciai szolgálatban állott, művét nem közölte. Később Párizsban a Briand kormány külügyminisztériumában, majd mint politikai szakértő a washingtoni nagykövetségen működött a második világháborúig. 1940-ben a németekkel kiegyező Pétain kormány Alexis Légeret degaullista magatartása miatt megfosztotta állampolgárságától, eltiltotta a becsületrend viselésétől, száműzte, és vagyonát elkobozta. Ettől fogva Washington lett második otthona. Párizsi lakását a németek feldúlták és több kéziratát megsemmisítették. Észak-amerika államaiban, Kanadában és az Atlanti-óceánon bolyong és megírja a *Száműzetés* című költeményciklusát. A felszabadulás után rehabilitálják, de ő nem tér vissza a külügyi szolgálatba, nyugdíjba megy. Franciaországba azóta is csak ritkán és rövid időre látogat el, dél-franciaországi birtokára. Washingtonban tartózkodik többnyire. Említésre méltó, hogy szülőföldjére, a szélfújta szigetekskére soha többé nem tette a lábát. Nem kockáztatta meg gyermekkora tündéri emlékéiről őrzött illúziói szétfoszlását a valóság megvilágításánál. Azóta írta meg legnagyobb művét, a *Szeleket* és a hozzá csatlakozó, hattýúdálnak szánt *Keservek... és ti Tengereket*.

Ez a nagy, magányos világjáró, mint számtalanszor vallja magáról, mindenüt idegen. „Hol vagytok, ó barátaim, kiket sohasem ismertem?” — sóhajtja már első dalciklusában, a *Dicséretetekben*, gyermekkorára emlékezve és később a *Száműzetésben*: „En idegen vagyok a világ valamennyi homokpartján”. Minden fényképen egyedül áll, összeszűkülte szemekkel néz a távolba vagy az égi magasságokba „és homloka nagyobbodik a franciasapka alatt”. Társasága a tenger hullámai és sója, a szelek, az esők, a hó, a kövek és a homok.

Életpályája és költészete, bár a legszorosabban összefügg, mégis élesen elhatárolt. Ez a határ nemcsak vonalszerű, hanem bizonyos távolságot is magábfoglal. A Hivatalnok eltakarja a Költőt. A Költőben pedig nem érezni a Hivatalnokot. Az az óriási ismeretanyag és élmények, melyeket tanulmányai és utazásai során szerzett, költészetében egészen eredeti és egyéni kifejezésformákban, a legmeghökkenőbb képzettársításokban, neologizmusokban és szóképekben csapódik le, kristályosan és mégis talányosan, gyakran a „józan” gondolatmenet logikájával nem követhetően. Nem befeléforduló „elefántcsonttorony” költészet ez, hanem inkább az üveghegy tetején kacsalábon forgó várhoz hasonlítható. Nagy nekibuzdulásokkal megostromolható, de reménytelenül bevehetetlen vár, mely messziről és magasról villantja felénk színeit és fényét, és muzsikál, hívogat, de nem sugároz meleget. Próbálták magyarázni, de belefáradtak. Megszámolták, hogy egyes versciklusaiban hányszor fordul elő a „szép”, a „nagy” a „tisztá”, a „magas” jelző, analizálták a verssorok szótagszámainak váltakozását, de mindez nem segít, éppúgy mint ahogy az orchideáról nem nyújt fogalmat a szirmokon tarkálló pettyek száma és szeszélyes elhelyezkedése.

Első énekciklusa a *Dicséretesek* (Élőges) nem más, mint nosztalgias lelkendezés a térben és időben örökre elmerült gyermekkoráért és szülőföldjéért. Ízelítőt nyújt belőle alábbi fordításkísérletem, mely nem igényelheti ugyan a költői fordítás megnevezést, de nem egészen csiszolatlan tartalmi tolmácsolásnak megfelel:

Egy gyermekkor ünneplésére

„És anyám szolgálói, fényesbőrű nagy lányok...
 És a mi meseleső pilláink... Ó
 tisztaságok! Ó kegyek!
 Felidézve minden dolgot, elsorolom, hogy milyen nagy volt, idézve minden
 állatot, elsorolom, mily szép volt és jó volt.
 Ó én nagy-nagy
 falánk virágaim, hogy faldják fel
 legszebb zöld bogaraimat. A kert virágcsokrai a családi temetőre illatoztak.
 És egy nagyon picike húgom halva feküdt; jószagú mahagónifa koporsója ott
 három szoba tükrrei között. És nem kellett volna agyondobálni a kolibrikat,
 [kavicccsal...
 De a föld háta meggörnyedt játékaikban, miként a szolgáló teszi, kinek
 [joga van
 egy székhez, hogyha a házhoz tartozik...
 ...Növényi buzogások, ó tisztaságok, ó kegyek!...
 És aztán azok a legyek, egy légyfajta, a kert végső szintje felé, olyanok voltak,
 mintha fény énekeltek volna!
 ...Emlékszem a sóra, emlékszem a sóra, mit sárga dajkám törölt ki
 a szemem sarkából.
 A fekete boszorkány bölcselkedett tisztességében: „A világ olyan, mint
 egy fatörzsből vájt csónak, csak forog, forog, és nem tudja, hogy
 a szélnek nevetethnékje vagy sirhatnékje volt...
 És mihelyt a szemeim igyekeztek lefesteni egy világot, mely a
 ragyogó vizek között himbálózott, ismerték a sima sudarú árbócokat, az
 árbócosarakat a levelek alatt, az árbóctartó hidakat és a vitorlarudakat,
 [a lán kötélzetét,
 hol a nagyon hosszú virágok
 belévesztek a papagájríkoltozásba.

Ezek az énekek nem ún. „ifjúkori zsengek”, amelyeket jóindulatú elnézéssel kell fogadni, hanem S. J. Perse egész költészetének első tiszta alapakkordjai, melyekben már minden jellemző tulajdonság megtalálható. A „három pont”, az „És”-sel kezdődő bekezdések, az „Ó”-k és „ah”-ok, a csapongó képzetek és a mondattani különösségek mint múlt és jelen idő, egyes és többesszám keverése, személytelen igék stb.

A *Dicséretetek* után tizenkét évi szünet következett, melyet csupán A *Herceg barátsága* című ciklus hidal át (a fiókban) 1924-ig, az *Anabázis* megjelenéséig. Ekkor veszi fel a Saint-John Perse költői nevet, amely mögött nem sejtik a diplomatát. Az *Anabázis* S. J. Persenek legismertebb, legtöbb nyelvre átültetett nagy poémája. Ázsiai ihletből fakadt és Ázsiában íródott, részint a mongol pusztákon, részint Peking közelében egy taoista templom hűs csendjében, hová a költő gyakran kijárt. Címe azonos Xenophon *Anabázisával*, amelyben tízezer főnyi görög sereg visszavonulását írja le Kyros hadjárata után. Perse *Anabázisa* is egy nagy hadvonulást ír le, de semmi más köze se nincs Xenophonéhoz. Tíz énekre tagozódó, éposz-szerű, nagy hősi ének... lehetne, ha úgy írta volna meg. De nem. Nem annyira katonai hódító hadjáratról, mint inkább civilizáló expedícióról van szó, melynek hőse a nagy Hódító, személytelenné szublimált, absztrakt alak. Egy személyben hadvezére, törvényhozója, uralkodója és főpapja népének. A világtörténelem nagy hódítóinak egyikére sem lehet ráismerni benne, mint ahogy a határvonulat térbelisége is meghatározhatatlan. Nagy Sándor, Dárius, Xerxes, Dzsingisz-kán, valamennyien előképei, de még Mózes is. A Költő a Hódító kíséretében jár, de nem mint krónikáíró, hanem lírai epizódok énekesé, hangulatképek festője. Íme egy szemelvény:

Chanson

*Lovam megállott a gerlicéklepte fa alatt, füttyentek egy olyan tiszta füttyöt, mely nem ígér semmit azok partjainak, akik mindezen folyókat birto-
kolják. (Eltő levelek reggel a dicsőség jelképéül szolgálnak.)*

*

Es ez egyáltalán nem azért van, hogy egy ember ne legyen szomorú, hanem hogy napvilág előtt felkelvén, bölcs érintkezésben egy vén fával, állát az utolsó csillagra támasztva, lássa az ég alján ezeket a nagy, tiszta dolgokat, melyek éhomra öröme fordítják őt.

*

Lovam megállott a turbékoló fa alatt, füttyentek egy még tisztább füttyöt... És béke azoknak, akik nem látták meg e napot, ha a halálba mennek. De testvéremtől, a költőtől újságok vannak. Irt egy finom dolgot is. Es vannak egynéhányan, akik megismerkedtek vele.

Az *Anabázis* után tizennyolc évi hallgatás következik. A Diplomata teljesen eltakarja és elnémítja a Költőt. Fiókjában gyűltek ugyan a gyöngybetűs kéziratok, melyek az ógörög íráshoz hasonlóak, de nem közölt semmit, vagy elvesztek. Csak a száműzetés nyitja meg 1942-ben

mondanivalója zsilipjét, és *Exil* című ciklusa New Yorkban jelenik meg. Nagyon különös költemények ezek. A költő emberi méltóságérzete magasabbra emelkedik, valósággal a magány arisztokratikus göggyébe zárkózik. A költő társaságához csak a Király, a Királynő és a Herceg tartoznak, ezeknél kisebb rangú halandó nem fordul elő költeményeiben. Önmagát is gyakran aposztrofálja száműzött Hercegnek, de nevezi magát Dálnoknak, Mesélőnek, Varázslónak, Tékozlónak is. Leggyakrabban azonban Idegennek.

A ciklus intonáló éneke ilyesformán hangzik:

*Nyitott kapuk a homokon, nyitott kapuk a száműzetésbe.
A kulcsok a világítótornybeli embereknél és a világhi élő csillag a küszöb
[kövén.]*

Házigazdám, engedd át nekem üvegfalú házat a homokban.

A gipsz-Nyár élesíti lándzsavasait sebeinkben.

Kiválasztok egy nyílt és semmis helyet az évszakok csontlerakátul.

*És a világ összes homokpartjain az isten füstölő szelleme elhagyja azbeszt
[fekhelyét.]*

A villám rángógörcei a tauriszi hercegek elbűvölésére valók.

Csodálatraméltó költészet ez. Nem érezzük ki belőle a kivetett sebzett ember nem a száműzöttek panasza szól belőle, nyoma sincs benne lázadásnak, mondhatni megbékélt hang ez. A száműzetés kenyere nem lehetett neki nagyon keserű. A költő, igaz, „itt van kora emberei közt”, de mintha vitrinben volna. Az „üvegház a homokban”, a „nyílt és semmis hely”, melyre céloz, Long Beach Islandban volt egy tisztelője birtokán. A költőben lassú átalakulás megy végbe, a korral járó természetes érési folyamat. A száműzetés idejének lejártával találja meg igazán önmagát. Megírja a *Szeleket* (Vents), legnagyobb poémaciklusát. Száztíz oldalon 2500 verssorra terjed. 1946-ban jelent meg Párizsban. Egy egész új kozmogóniát ír le benne, melyben a Szelek ugyanazt a szerepet töltik be, mint Szent János Evangéliumában az Ige. Mindennek a kezdete és mozgó, formáló ereje. Hatalma kiterjed a földre, folyókra, fákra, madarakra, megszabja a világtájak éghajlatainak törvényeit. A költőt is átjárja és áthatja, mint ihlet inspirálja. Az inspiráció, ihlet, a lehelettel rokon fogalom. A szél ereje által eggyé válik a gondolkodó, a gondolat és a gondolat tárgya. Így születik meg a poéma, így vallja a költő.

A *Szelek* csupa hosszú költeményből áll, melyek fordításával még nagyon kevesen birkóztak meg. Többféleképpen értelmezhető szóképekkel és fel nem fogható vonatkozásokkal túlzásfolt szöveg ez. Csak néhány töredék ízelítőül:

Rovarok repülései a felhőkön át, melyek hovatovább elvesznek a térségben, mint szent szövegek töredékei.

*

Az egész föld, odalenn a sötét szőlőskertek alján, élőfával, mint az árnyék és hűvösségnek Bibliája e világ legszebb szövegeinek kigönggyöltésében.

*

Hallom a föld egy új korszaka csontjainak növekedését.

De ha minden ismeretes már előttem, akkor élni nem annyi-e, mint
viszontlátáni?

*

És a Költő még köztünk van... Lehet, hogy ez az utolsó óra, ez az
utolsó perc, éppen ez a pillanat... És nekünk olyan kevés időnk van a
születésre ebben a pillanatban!

A z átalakulás a költő szemléletében tovább halad. Elérkezik az
ember földi állapotának könyörtelen felismeréséhez. A költő átlép
az „arbitr”, ítélőbíró szerepébe. Vége már a lelkendezéseknek. Aggódó
pillantások a jövőbe, vészjelek, sikoltások. Ezek csendülnek ki ezidősze-
rint utolsó költeményciklusából, a Keservek... és ti Tengerekből, mely
1953-ban jelent meg.

„Megrikatlak benneteket, ez nagyon nagy kegyelem.
Sírnai kegyelemből, nem szenvedésből, mondja a legszebb ének Éneklője;
És a szívnek e tiszta felindulásából, melynek forrását nem ismerem,
Mint a tengernek az a tiszta pillanata, mely megelőzi a szellő rezdülését...”
Így beszélt a tengeri ember...

*

„És már más erők feszülnek lépéseink alatt, a kő tiszta napállása alatt,
[a fémbe]
és az új neveket kapott sókban...
...Ampulla-ember, antenna-ember, a tudás láncával terhelt ember...

*

„Üdvösségünk a sietség és a pusztítás. A türelmetlenség az úr mindenütt.

*

...De hisz az ember az, aki működik!... Felemeli-e szavát valaki a világon?...
Sietni! sietni! Tanúságtétel az embernek.

*

És a költő velünk van, korat embereinek útján.
Hivatása közöttünk: világossá tenni az üzeneteket... Nemcsak az írást,
hanem magukat a dolgokat. Élő mivoltukban és teljességükben nézve...
Megőrizni, nem a másolatokat, hanem az eredetieket! És a költő trása követi
a jegyzőkönyvet.

*

A világ összes útjai hozzám vezetnek, hogy egyenek a kezemből.

I gen. A világ összes útjait hozzá vezetni a Nobel-díj. De e költő
tenyeréből nem tud mindenki csipegetni. A francia diákok se
járnak hozzá szintaxist tanulni.

Olvasása közben ezerszer kérdezhetjük: Miért? Miért így, ezekkel
a szavakkal? Nincs rá felelet. Őt úgy kell venni, ahogy van.

Költészete életigenlő, reményt nyújtó költészet, s ezért felemel. Emlékeztet — nem hasonlít, csak emlékeztet — a világirodalom legegynagyobbjaira és névtelenül fennmaradt nagy költői műveire. Homérosz áradása, Pindárosz szárnyalása, szent János *Jelenéseinek* képtelen káprázata, az *Énekek Énekének* rejtélyes csapongása, egyiptomi papirusztekercsek himnuszai, primitív népi szertartások és ráolvasások pogány áhitata és vadsága... és mindezeket túl még valami egészen különleges Saint-John Perse-i egzaltáció, szertartásos pátosz, dagályosság és jó adag modorosság is: ez ő. Nincs szó itt utánzásról, még csak inspiráló reminiszenciákról sem, hanem olyan szellemi találkozásokról, amelyek csak a legnagyobbaknak adtak meg. Ő is azok közé tartozik, akiket Babits így definiált: „Téren és időn át üzennek és felelgetnek egymásnak”. Kérdezhetjük, hogy mi az „a villám szintaxisa”, a „kő tiszta solstitiuma”, milyen a „néma lárma”, a „gipsz-Nyár”, a „só és június tajtékja”, a „kék hajnal” és a „tél, mely bolyhos, mint a bölény”; kérdezhetjük, hogy mit akar az ilyenekkel: „A Királynő tetoválói száműzetésben és haldokló majmok ringatói nagy szállók alján”; kérdezhetjük, hogy mi baja van folyton a sóval, a küszöbvel és a homokpartokkal, mert ezek úgyszólván minden költeményében megtalálhatók a legbizarrabb képzettársításokban. Ezekre a miértekre nincs felelet, akárcsak ha azt kérdeznők, hogy a pille szárnyán miért van pávaszem, és miért ott van, ahol van. Olyan költőtársak, mint Claudel, Gide, Valéry, Larbaud, Claude Roy, olyan műfordítók, mint Eliot, Rilke, Ungaretti, akik nagyra tartják, megbízható bírák. Aragon viszont elmarasztalja komplikáltsága miatt. Más nyelvre való átültetése rendkívül nehéz, nemcsak tartalmi okokból, hanem költői formája miatt is. Verseit szereti és-sel, mint-tel vagy három ponttal kezdeni, mintha néma belső monológok vizuális folytatásai volnának. És kétségtelenül azok is. Kicsit talán mégis sok a pátosz ebben a költészetben és néha szenvedő nyögécselésbe csap át, s ezt őszintesége sem teszi jóvá. Máskor viszont önapoteózisba emelkedik. Verselésének alapelemei többnyire tizenkét szótagú szólamok (alexandrin), s ezek váltakoznak tíz-, nyolc- és hatszótagú sorokkal. Rímet ritkán használ, és ha igen, akkor se sorvégi, hanem sormetsző vagy szakaszvégi ráütő rímeket. Díszítő elemei alliterációk, szóképek, szójátékok és ref-rének. Ezek a fordításban nagyjából nem adhatók vissza, és az eredeti szépsége áldozatul esik a tartalmi megközelítésnek. Az *Anabázist* lefordították angolra, németre, olaszra, spanyolra, oroszra, románra és svédre. Egyéb szemelvényeket fordítottak a fentiekén kívül hollandra, szerbre, magyarra. Míg újabb vállalkozó nem akad, új nekibuzdulással, addig ismeretlen marad a tömegek számára. Ha pedig lefordítják, akkor is megmarad „Északi-fok, titok, idegenség, lidérces messzi fény”-nek.